

УДК 94(477.85):614
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.6>

Гучко О.І.

Чернівецький медичний фаховий коледж

Дробіна Л.М.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ПРОБЛЕМА ЗАХВОРЮВАННЯ ТА СМЕРТНОСТІ СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ПІВНІЧНОЇ ЧАСТИНИ БУКОВИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті йде мова про проблему захворювання і смертності серед населення північної частини Буковини другій половині ХІХ ст. на початку ХХ ст. Звертається увага на особливості розвитку системи охорони здоров'я краю у зазначений період. На основі використання низки архівних джерел проаналізовано статистику захворювання, смертності та видужування місцевого населення. Висвітлюються деякі аспекти лікарняної допомоги, наводяться причини захворюваності населення краю.

Характеризуються соціально-економічні фактори, які мали негативний вплив на збереження здоров'я населення краю. Звертається увага на те, що низький рівень санітарної культури, у поєднанні з хронічним голодуванням призводив до частих епідемічних захворювань. Серед місцевого населення поширювались такі інфекційні захворювання, як холера, віспа, скарлатина, туберкульоз, пелагра, які без належного лікування часто зумовлювали зростання смертності серед буковинців. Отож проблем в охороні здоров'я на той час залишалося чимало. Лікувальних закладів і медпрацівників як на тодішнє число населення, було недостатньо. Через це, як також через дорожнечу медичних послуг, лікуванням було охоплено незначну кількість хворих. Проте, згодом завдяки сумлінній праці більшості медичних працівників, певній їх профілактичній і просвітницькій роботі, діяльності у цьому напрямку владних структур означена сфера поступово поліпшувалася: будувалися сучасні на той період лікарні, відкривалися аптеки, збільшувалося число медпрацівників, а основне все більше хворих з більшою довірою ставилося до лікарів, лікарень і зверталося до них по медичну допомогу. В результаті поступово знижувалася смертність від інфекційних та інших хвороб, децю підвищувалася тривалість життя мешканців краю. Тож попри труднощі і складності, справа охорони здоров'я в краї робила певний поступ вперед. Його забезпечувала як державна та крайова влада, так і громадськість, яка постійно добивалася покращення в охороні здоров'я краян.

Ключові слова: північна частина Буковини, охорона здоров'я, медична допомога, хвороби, лікарня, епідемія.

Постановка наукової проблеми та її значення. Історія медицини є одним із розділів загальної історії культури людства. Вона розглядає розвиток знань, пов'язаних із захворюваннями, лікуванням людини, збереженням і зміцненням її здоров'я, яке завжди було і залишається найважливішою життєвою цінністю людини.

Історичний досвід становлення та розвитку системи медичної допомоги простежує надання допомоги хворим у процесі: від елементарних методів догляду до створення лікарняних комплексів з належним обладнанням. З другої половини ХІХ ст. вивчення історичного досвіду Буковини стало більш результативнішим у зв'язку із запровадженням австрійською владою крайової

науково обґрунтованої медико-санітарної статистики з публікацією відповідних регулярних звітів. Специфіка місцевих умов її становлення й розвитку дає можливість виробити сучасну теорію охорони здоров'я, більше того, на її основі створити нову українську модель. Лише засвоєння уроків минулого допоможе рухатися шляхом прогресу.

Охорона здоров'я – це система державних, громадських й індивідуальних заходів та засобів, спрямованих на запобігання захворюваності і передчасної смерті, забезпечення життєдіяльності і працездатності людини. Реформа медицини розпочата в 2018 р. сьогодні зіткнулася з новими викликами. Російська війна проти України загострила проблеми надання вчасної медичної допо-

моги тим, хто залишився в окупованих регіонах. Антисанітарні умови можуть спровокувати нові хвороби. Тому досвід становлення і розвитку регіональної медицини, що тісно пов'язана з діяльністю санітарної та лікарняної служб на теренах краю в австрійський період є однією із важливих сторінок історії Буковини. Тому метою статті є необхідність проаналізувати проблеми, що виникали в системі охорони здоров'я та медичній допомозі населенню північної частини Буковини в австрійський період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідницьку зацікавленість викликають насамперед праці буковинських істориків-краєзнавців. Без сумніву, найстарішою є австрійська історіографія проблеми і праці відомого буковинського історика Раймунда Фрідріха Кайндля, в яких міститься чимало відомостей про стан медицини на Буковині у ХІХ ст. Так, у одній із його найвідоміших праць «Історія Чернівців з найдавніших часів до сьогодні» (опублікована у 1908 році німецькою мовою, у перекладі – українською у 2005 році) [17] досліджено появу у краї перших кваліфікованих лікарів, спорудження перших лікарень та ін. З сучасних досліджень варто відмітити праці чернівецьких науковців. У колективній праці «Чернівці: Історія і сучасність» питанням розвитку системи охорони здоров'я в австрійський період присвячені окремі параграфи [12, с. 143–146]. Історію медицини Буковини окреслено і в колективній монографії «Медицина Буковини – шлях милосердя» [13], де вміщено інформацію щодо організації медичної допомоги населенню Буковини у різні історичні періоди.

Грунтовне дослідження з історії заснування і становлення Чернівецької обласної клінічної лікарні здійснив О. Руснак [9]. Окремі аспекти лікарняної допомоги населенню краю наведено у публікаціях В. Проца, О. Гелея [8], Н. Коцура [5]. Аналіз становлення і розвитку системи охорони здоров'я на Буковині в названий період висвітлено в колективній монографії «На зорі боротьби за здоров'я й тривале життя» В. Ботушанського і О. Гучко [1].

Виклад основного матеріалу. Впродовж століть населення Буковини, як й інших суміжних територій не раз зазнавало нищівних ударів грізних хвороб, що забирали життя сотень і тисяч людей, а народна медицина нерідко була безсилою перед ними. Відомий історик Буковини Р.Ф. Кайндль зробив у свій час небезпідставне припущення, що за часів перебування

краю у складі Молдавського князівства у Чернівцях, а тим більше на селі «не вживалося жодних заходів щодо охорони здоров'я... не можна було знайти в Чернівцях у той час ні лікаря, ні аптеки» [17, с. 50, 63]. Але і після приєднання Буковини до Австрії позитивні зрушення у цій сфері охорони здоров'я на Буковині відбувалися повільно. Масові інфекційні та інші захворювання мали своїм наслідком передчасну смерть багатьох тисяч мешканців краю. У 1865–1866 рр. у зв'язку з голодом і холерою у 150 населених пунктах краю захворіло 12 003 особи, з яких померло 5823 (49%) [11, арк. 54].

У серпні–листопаді 1872 р. у десятках сіл Чернівецького, Кіцманського повітів і у м. Чернівцях захворіло на холеру 1689 осіб. На її подолання було направлено 8 лікарів. Хоча більшість хворих вдалося врятувати, проте й померло 426 осіб, що становило 25% [14, с. 4].

Упродовж вересня–жовтня 1873 р. холера охопила південні повіти Буковини, де захворіло 663 особи, з яких померло 347 (52%) [10, арк. 1–28]. Дошкуляла й така гостра інфекційна хвороба, як віспа. За 1861–1871 рр. від неї померло майже 500 осіб [21, с. 2]. Санітарна статистика по різних повітах дає підстави стверджувати, де і які хвороби, зокрема інфекційні, були найбільш поширеними, що спричиняли передчасні летальні наслідки. Так, у Сторожинецькому повіті у 1888–1890 рр. щороку помирало понад 2 тис. осіб: мертвонароджені складали 3%, від уродженої слабкості – 18%, від туберкульозу легенів – 12%, від запалення дихальних органів – 10%, тифу – 4%, скарлатини – 4%, коклюшу – 5%, дифтерії – 3%, дизентерії – 3%, кору – 2%, віспи – 1% [19, с. 66]. Отже, майже 2/3 у цьому повіті у зазначені роки померли не природною смертю, а передчасно внаслідок інфекційних хвороб та погану охорону материнства і дитинства.

Поширеною на Буковині була й така небезпечна інфекційна хвороба, як туберкульоз. Серед причин смерті населення від інфекційних хвороб туберкульоз займав перше місце. Приміром, у 1898 р. із загальної кількості понад 3 тис. осіб померлих від інфекційних хвороб: 62% померло від туберкульозу; 16% – від кору; 14% – тифу; 14% – віспи; 13% – скарлатини, особливо у Кіцманському і Вижницькому повітах. Це ж спостерігалось у 1904–1909 рр.: від туберкульозу щороку помирало понад 1,5 тис. осіб, лікаря викликали лише у рідких випадках. Для ефективної боротьби проти цієї хвороби у травні 1914 р. було створено «Товариство боротьби з туберкульозом на Буковині» [16, с. 3].

Нерідко, у сільських громадах люди масово хворіли одночасно кількома хворобами. Так, у 1899 р. у 142 селах Вижницького, Кіцманського, Сторожинецького повітів і у м. Чернівцях віспою, скарлатиною, дифтерією, кором і коклюшем хворіло 2360 осіб, з яких 645 (27%) померли [18, с. 84–85].

На підставі санітарних звітів крайового санітарного радника Василя Ключенка, у 1890–1899 рр. інфекційними хворобами щороку було охоплено на Буковині: віспою 20 населених пунктів, у т.ч. 16 у північних повітах; кором – відповідно 33 (20), скарлатиною – 34 (24), тифом 27 (19), дизентерією – 14 (11) [18, с. 35, 84–85].

Крайовий санітарний інспектор К. Денаровський давав пояснення щодо причин, масштабів і періодичності кожної з хвороб, зокрема інфекційних. Приміром, холера у 1866, 1872 і 1873 роках охопила 190 населених пунктів, переважно влітку. Проникала вона в край в основному з земель сусідніх держав. У 1866–1878 рр. від холери щороку помирало майже тисячу людей, причому понад 400 під час хвороби не одержували жодної медичної допомоги [15, с. 55–58].

Тиф у ті ж роки охопив 75 населених пунктів. Хвороба тривала в основному з середини серпня по лютий, навідувалася туди 4–5 разів, щороку помирало понад 2000 осіб, з яких майже 90% не отримували медичної допомоги. Причини захворювання: голод, погані житлові умови, нездоровий спосіб життя. Дифтерія охоплювала у ті ж роки 235 населених пунктів, у 118 з яких хворі не отримували медичної допомоги, щороку помирало майже 2,5 тис. осіб, з числа яких 73% не отримували медичної допомоги. Віспою за 1866–1878 рр. хворіло багато людей, з яких щороку помирало понад 600 осіб, 85% з них не отримували медичної допомоги. При цьому зазначалося, що середня смертність серед тих, хто мав щеплення від віспи, становила 20%, а хто не мав – 50%. Така ж характеристика хвороб і їх наслідків подавалася у звітах про дизентерію, кір, скарлатину та ін. [15, с. 71–91].

Принагідно зазначимо, що дані рапортів медичних працівників з повітів про померлих і дані метричних записів у кожному населеному пункті істотно різнилися. Так, за рапортами про віспу, яка у 1866–1878 рр. «навідувалася» у села п'яти повітів від 5 до 8 разів, щороку помирало від неї в краї понад 100 осіб, а за метричними записами – більше 600 [15, с. 91].

Інфекційні хвороби суттєво впливали на показник демографічної статистики, тобто відношення числа померлих за певний період до певної сукуп-

ності людей, що жили у той же період (обчислюється за кількістю померлих протягом року на 1 тис. жителів), цей показник був вищим на Буковині, ніж у цілому по Австрії (без угорських володінь), про що свідчать такі середньорічні дані за 1881–1898 рр. [18, с. 24]. Хоча цей загальний показник смертності поступово скорочувався (за 18 років на 1/3), для Буковини він залишався відносно вищим, ніж по Австрії.

З часом внаслідок розширення мережі і поліпшення діяльності лікувальних закладів, підвищення кваліфікації лікарів, профілактики і пропаганди медичних знань згубний вплив інфекційних хвороб дещо зменшувався.

Однією з поширених хвороб досліджуваного періоду, що мала місце й на Буковині була пелагра. (Сучасне трактування пелагри: захворювання з групи авітамінозів, зумовлене недостатчею в організмі вітамінів РР (нікотинова кислота), виникає внаслідок неповноцінного харчування).

Оскільки пелагра більш, як на чверть століття охопила значне число людей, зокрема і зі смертельними наслідками, потребувала зусиль медиків, владних структур для її подолання, зупинимося на цьому дещо детальніше. Чи не вперше натрапляємо на публічне повідомлення в пресі про цю хворобу в газеті «Буковина» за 13 липня 1886 р. Констатовалося: лікарі безсилі. Робилося припущення, що, можливо, причиною цієї хвороби було споживання населенням мамалиги і малаю (хліба, випеченого з кукурудзяної муки) із муки зіпсованої, недозрілої кукурудзи, якою поміщики Румунії і Бессарабії розраховувалися з буковинськими заробітчанами [3, с. 6].

Крайове управління Буковини у своєму розпорядженні від 19 травня 1891 р. зобов'язало лікарів з'ясувати причини цього захворювання, робити щеплення проти нього. Наступне розпорядження стосувалося необхідності догляду за хворими на пелагру. Кількість хворих на пелагру продовжувала зростати, хоча офіційно називались такі цифри: 1899 р. – 152 ос., 1903 р. – 570. Проте депутат Й. Волчинський на сесії сейму (1904 р.) відзначив, що насправді кількість хворих, яку подали лікарі, неточна, «хворих пелагрою є від 20 до 30 тис., хоча і це не остаточна цифра» [22, с. 3, 89].

Оскільки було визнано, що основною причиною захворювання на пелагру було неякісне зерно кукурудзи, то почалася «боротьба з кукурудзою». Для виходу із даної ситуації пропонувалися як прості рішення – розширити посіви цукрового буряка замість кукурудзи, так і більш дієві – на кордоні з Російською імперією і Румунією, звідки

заробітчани везли зароблену, але часто недозрілу, сиру кукурудзу, побудувати сушарки, де досушувати початки цієї кукурудзи [23, с. 643].

Австрійським митницям на кордонах з Російською імперією і Румунією з 1903 р. було наказано не пропускати таку кукурудзу на Буковину. Священникам рекомендувалося у проповідях у церквах роз'яснювати прихожанам про шкідливість вживання страв із зіпсованої кукурудзи. Крайова санітарна рада і Крайова сільськогосподарська рада рекомендували селянам зменшити посівні площі під кукурудзою, вирощувати інші зернові культури, овочі, фрукти. Більше споживати м'яса, молока, яєць, поєднувати рослинну і тваринну їжу. Як результат крайовий сейм у 1904 р. ухвалив постанову про створення дослідної станції для моніторингу виникнення цієї хвороби і її поширення та вжиття заходів для її стримування.

Стурбованість влади сприяла збільшенню інтересу до харчування селян У 1904 р. було вирішено заснувати у селах, де поширена ця хвороба, громадські кухні, пекарні і годувати там хворих, створити спеціальну медичну комісію на чолі із завідувачем крайовою лікарнею В. Філіповичем [2, с. 2]. Одразу визначено населені пункти, де мали бути створені громадські кухні, намічено заходи щодо скорочення у селян посівів кукурудзи і вирощення інших культур. На всі ці заходи виділено на 1905 р. 20 тис. крон. Незабаром громадську кухню відкрито у с. Раранчому (нині – Рідківці), а до кінця року ще дві кухні і одну пекарню.

У 1906 р. для боротьби з пелагрою Міністерство внутрішніх справ виділило для Буковини 15 тис. к., Міністерства освіти і віросповідань із фондів Буковинського православного релігійного фонду – 10 тис. к., крайовий сейм – 15 тис. к. Це дало можливість для 410 хворих у 12 селах організувати 9 народних кухонь, на що пішло 40 тис. к. Більшість цих хворих (94,2%) вдалося врятувати [6, с. 3; 7, с. 1].

В усі села направлялись спеціальні листи з рекомендаціями, як берегтися від пелагри. А влітку 1907 р. хворі отримували спеціальний набір продуктів: на день 1025 грам пшеничного хліба, раз на тиждень – 300 г сала, пачку солі на 2 тижні і деякі ліки. Газета «Буковина» відзначала, що «головною причиною розросту пелягри в

краю є зубожіне мужицького населення...» [7, с. 1]. З цим, власне, мусили погоджуватися і крайові власті, що «лише поліпшенням економічного становища, життєвого рівня населення можна поборова пелагру» [20, с. 30].

Про те, що харчування селян, особливо заробітчани, стравами з кукурудзяної муки могло спричиняти захворювання на пелагру, писала й тодішня преса. В номері за 11 квітня 1908 р. газета «Volkspresse» у статті «Пелагра на Буковині» подавала характерні симптоми і прояви захворювання на пелагру: висипка на шкірі, понос, маразм, тупумство, гарячкове марення, що «у багатьох випадках веде до смерті». Давалися рекомендації, як захиститись від пелагри [20, с. 3].

Отже можна сказати, що медико-соціальна боротьба з пелагрою була одним із важливих напрямків роботи австрійської санітарної служби. Проте нажалі у міру різних причин ця хвороба продовжувала мати місце серед населення краю. З тої кількості хворих, що лікувалось і померло від пелагри у медичних установах зрозуміло, що люди зверталися до лікарні по допомогу уже у крайньому випадку коли самотужки не могли здолати наслідки хвороби.

Висновки. Висока захворюваність та смертність серед населення через різні хвороби, зумовлювалися не лише важкими умовами життя, але й не високим, на той час, рівнем організації медичної служби та недоступністю медичної допомоги для більшості населення. Також, однією з причин смерті від різних хвороб у крайових санітарних звітах значилося небажання певної частини населення, особливо сільського, обстежуватися на предмет своєчасного виявлення ознак різних захворювань.

Зважаючи на брак на території Буковини достатньої кількості лікувальних закладів, диспансерів, медичних працівників, нестачу ліків, вакцин, лікувальних сироваток, слід констатувати, що ситуація з епідемічними захворюваннями у краї у другій половині XIX – на початку XX ст. залишалася вкрай важкою. Порівняно з власне Австрією значним залишався показник передчасної смертності. Медична галузь краю поступово, хоча б часткового долала окреслені недоліки, проте Перша світова війна завадила реалізації, багатьох добрих починань.

Список літератури:

1. Ботушанський В., Гучко О. На зорі боротьби за здорове й тривале життя. (Нариси з історії становлення і розвитку системи охорони здоров'я на Буковині в кінці XVIII – на початку XX ст.). Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. 104 с.
2. Буковинський сейм // Буковина. 1904. 21 жовтня. С. 2.
3. Дрібні вісті // Буковина. 1886. 13 липня. С. 6.

4. Звіт урядового ревізора, що об'їздив північні повіти Буковини // Народне Богатство. 1909. 5 березня. С. 2.
5. Коцур Н. Формування санітарно-профілактичного напрямку охорони здоров'я в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) // Переяславський літопис. 2016. Вип. 9. С. 150–157.
6. Пелагра на Буковині // Буковина. 1905. 12 березня. С. 3.
7. Пелагра на Буковині // Буковина. 1908. 26 січня. С. 1.
8. Проц В.Й., Гелей О.І. Історія служби швидкої медичної допомоги в Чернівцях // Буковинський медичний вісник. 2004. Т. 8. № 3. С. 233–238.
9. Руснак О.В. Видатні лікарі краювого шпиталю в Чернівцях // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. пр. Чернівці, ЧНУ, 2011. Вип. 583/584: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. С. 34–40.
10. Свідчення про смерть мешканців, видані санітарними органами у 1878 р. 1878 р. // Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). Ф. 320. Митрополія Буковини, м. Чернівці. Оп. 4.Спр. 68. 28 арк.
11. Статистичні відомості про захворювання населення Буковини холерою, надані міністерству внутрішніх справ. 1866 р. // ДАЧО. Ф. 3. Буковинська крайова управа (адміністрація) Оп. 2.Спр. 6277, 60 арк.
12. Чернівці: Історія і сучасність (Ювілейне видання до 600-річчя першої писемної згадки про місто). (Кол. монографія) В.М. Ботушанський, С.В. Біленкова, О.В. Добржанський та ін. За заг. ред. В.М. Ботушанського. Чернівці: Зелена Буковина, 2009. 586 с.
13. Шкробанець І.Д., Задорожний В.Д., Кобилянський С.Д. Медицина Буковини – шлях милосердя. Чернівці: Друк Арт, 2010. 223 с.
14. Cholera in der Bukowina // Czernowitzer Zeitung. 1872. 14. Dezember. S. 4.
15. Denarowski K. Commentar zur Sanitätskarte der Bukowina. Wien. 1880. 210 S.
16. Genossen im Kampf gegen Tuberkulose in der Bukowina // Czernowitzer Zeitung. 1914. 9. Mai. S. 3.
17. Kaindl R.F. Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart = Кайндль Р.Ф. Історія Чернівців від найдавніших часів до сьогодення / Пер. з нім. В.Ю. Іванюка. Чернівці: Зелена Буковина, 2005. 330 с.
18. Kluczenko B. Sanitäts-Bericht der Bukowina für die Jahre 1890 und 1900. Czernowitz: Eckhandt, 1901. 470 S.
19. Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtume Bukowina. Czernowitz, 1894. Heft 2. 200 S.
20. Pelagra in der Bukowina // Volkspresse. 1908. 11 April. S. 3.
21. Pocken in der Bukowina // Czernowitzer Zeitung. 1872. 27. November. S. 2.
22. Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages der fünften Session der neunten Wahl periode. 1904. Czernowitz [1904]. 494 S.
23. Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages der fünften Session der neunten Wahlperiode. 1903. Czernowitz [1903]. 714 S.

Huchko O.I., Drobina L.M. THE PROBLEM OF THE NORTHERN BUKOVINA'S POPULATION MORBIDITY AND MORTALITY IN LATE NINETEENTH AND EARLY TWENTIETH CENTURIES

The research on the complex multifactorial problem of high rate of morbidity and mortality within the Northern Bukovina's population in late nineteenth and early twentieth centuries is a novel and important tool for documenting the peculiarities of the healthcare situation in the region during the period under study. Based on the use of a number of archival sources, the paper provides the statistics of morbidity, mortality and recovery of the local population. The findings of this study highlight some aspects of hospital care as well as the socio-economic factors that negatively affected the Northern Bukovina locals' wellbeing and caused their morbidity.

For this study, it was of interest to investigate the causes and roots of high morbidity accounted for by a lack of sophisticated sanitation accompanied with chronic starvation. This was known as a concern with the community, infectious diseases such as cholera, smallpox, scarlet fever, tuberculosis, and pellagra spread among the local population, and would result in increased mortality among Bukovinians without their proper treatment. Therefore, the-then local healthcare faced a plethora of challenges – lack of medical resources in healthcare settings and existing deficit of medical personnel. For this reason, and because of the high cost of medical services, only a small number of patients received appropriate care and treatment.

However, to overcome the potential effects of poor healthcare and high rates of morbidity and mortality, local authorities made great strides to improve the quality of both human resources and hospital infrastructure: medical personnel was professionally trained, modern hospitals were being built, pharmacies were opening, respectively the growing number of patients had more trust in doctors and hospitals and sought medical help.

On this basis, we conclude that mortality rate due to infectious and other diseases decreased gradually, and the Northern Bukovina's population's life expectancy increased slightly.

So, despite the difficulties and challenges, the state and local authorities as well as the public did make considerable progress in advancing medical care and health services. Owing to their mutual efforts and strains, the healthcare system in the region was constantly improved and enhanced.

Key words: *the northern Bukovyna's, health care, medical aid, diseases, medical service, epidemic.*